

1.01 Izvirni znanstveni članek

314.742(73=163.6)"18/1914"

Prejeto: 2. 8. 2007

"Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva"¹ (1912): skrb za obstoj Slovencev in izseljenstvo

MARJAN DRNOVŠEK

dr. zgodovine, arhivist in znanstveni svetnik

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Članek povezuje slovensko izseljenstvo v obdobju do prve svetovne vojne z vprašanjem zavedanja pomena te problematike s stališča ohranjanja arhivskih in drugih virov ter raziskovalnega dela. Bogatejša je takratna publicistika in malo je razprav, ki bi analizirale izseljenstvo tistega časa. To je bil čas bolj političnih, ideoloških in čustvenih odzivov kot pa čas ugotavljanja realnih dejstev, upošteva slovensko izseljenstvo.

KLJUČNE BESEDE: slovensko izseljenstvo, Združene države Amerike, narodnoobrambno delo, arhivsko gradivo, publicistične in znanstvene analize izseljenstva

ABSTRACT

"THE NEED AND THE NECESSITY FOR A PROTECTION ARCHIVE" (1912):
CARE FOR THE EXISTENCE OF THE SLOVENIANS AND SLOVENIAN EMIGRATION

The article links the issue of Slovenian emigration till World War 1 with the issue of the people's awareness as to the importance of this subject, particularly as far as preservation of archival and other sources of research work is concerned. While publicistic work of that time is well preserved, there are but a few papers analyzing the emigration issue of the time. It was a time for political, ideological and emotional experience, and not so much a time for establishing facts in regard to the issue of Slovenian emigration.

KEY WORDS: Slovenian emigration, the United States of America, national-defense activities, archives, publicistic and scientific analyses of the emigration issue

¹ Beseda arhiv izhaja iz grškega 'archéion', in se je z latinskim izrazom 'archivum' prenesla v sodobne jezike. Grška oznaka je pomenila poslopje višjega magistratnega uradnika, pozneje poslopje, v katerem so hranili javna pisma in listine. Glej: Žontar, 2003, str. 18.

Uvod

*"Majhen narod, ki ima dosti vrednih ljudi,
je več vreden ko veliki,
ki obstoja iz samih socialnih ničel."*

Slavko Klepec, 1910

V času velikih kriz v preteklem stoletju, ki so se okrepile v letih pred obema svetovnjima vojnoma, se je pred javnost in zlasti med razmišljajočimi posamezniki postavilo vprašanje: kaj bo s Slovenci, kako ohraniti narodno identiteto, slovenski prostor in ne nazadnje, na kaj se nasloniti v prizadevanjih za obstoj. Maloštevilnost (in ne majhnost!) v omenjenem stoletju ni pomenila prednosti, prav nasprotno. To je bil čas velikih narodov oz. držav, velikih ideologij, gospodarskega in vojaškega ekspanzionizma – vse pa je kulminiralo z vojnoma. Posledice prve in časa druge sta pomenila, da omenjena skrb za obstoj Slovencev ni bil prazen strah. Preteklo stoletje je bil tudi čas, ko se je počasi in vztrajno oblikoval odnos do ostankov preteklosti, tudi arhivskega gradiva. Tudi do izseljenskega arhivskega gradiva. V obdobju fin-de siècle, zlate dobe Avstrije – že z zametki propadanja – so bili tudi slovenski poskusi vključevanja pomena ostankov preteklosti (poleg že priznanega pomena slovenskega jezika in literature), med njimi tudi arhivskega gradiva.

Nedvomno je skrb za arhivsko in drugo kulturno dediščino pomemben temelj ohranjanja slovenske kulturne identitete v domovini in tujini. Odnos do slovenskega izseljenskega gradiva je v preteklosti nihal, tako v vsakokratni Sloveniji kot v izseljenstvu.² Gradivo o migracijah, ki je nastajalo na vseh ravneh vseh državnih okvirov, v katerih so živeli Slovenci, je postal del – če se je le ohranil – današnje arhivske dediščine. Bolj neoprijemljivo pa je gradivo, ki je nastajalo – in še vedno nastaja – med izseljenci v tujini. Načeloma je stvar arhivske zakonodaje države, v katero so se izselili.

S prispevkom želim osvetliti začetke zavédanja, da arhivsko in drugo gradivo o izseljenstvu pomeni del "orožja" Slovencev tako v delovanju proti germanizacijskim pritiskom na Slovenskem, kot tudi proti "izginjanju" Slovencev v izseljenstvu. Ta zavest se je oblikovala v zadnjih desetletjih obstoja habsburške monarhije, ki sta jo zaznamovala dva fenomena, prvič, vse večje nacionalno nasprotje med slovenskim in nemškim prebivalstvom na vsem slovenskem etničnem ozemlju s poudarkom na severni etnični meji (Koroška), in drugič, iz leta

v leto več izseljevanja Slovencev, predvsem v Združene države Amerike. Obe "grožnji" za obstoj slovenskega naroda sta bili nenehno živi na vseh ravneh slovenskega javnega življenja. Občutek ogroženosti med razmišljajočimi Slovenci je porajal različne oblike nasprotovanj in nasprotnih akcij. To je bilo pomembno tudi, ker Avstrija ni imela večjega posluha za ureditev narodnega vprašanja v okviru monarhije, kjer se je krepil napadalni nacionalizem politično in gospodarsko prevladujočega prebivalstva nemške, madžarske in na Primorskem italijanske narodnosti, kot tudi ne vprašanja izseljevanja. Tako ni sprejela izseljenskega zakona³ do svojega propada in mnogi so celo menili, da je s svojim (ne)ravnanjem pospeševala izseljevanje slovanskih narodov v korist Nemcev in Madžarov.⁴ Občutek ogroženosti je imel osnove v narodnostnem preporodu do takrat politično in drugače podrejenih, večinoma slovanskih narodov monarhije, vključno s Slovenci. Nastajale so narodnoprebudne in narodnoobrambne organizacije, ki so krepile slovensko narodnostno (samo)zavest. Ena najpomembnejših je bila leta 1885 ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda, ki je v šolstvu pomenila odziv na nemški Deutscher Schulverein (*1880) in italijansko društvo Lega Nazionale (naslednico Pro Patrie).⁵ Kar zadeva izseljenstvo, naj omenim ustanovitev Družbe sv. Rafaela v pomoč izseljencem na poti in v tujini (*1907), ki je nastala z zamudo, saj jo je Nemčija dobila že leta 1878, na Dunaju pa je delovala od leta 1890. V zaščito slovenskih izseljencev so delovali zlasti v okviru katoliške Cerkve, med posamezniki naj omenim predvsem delo Janeza Evangelista Kreka in poudarjanje izseljenske problematike v krščansko socialnih organizacijah, npr. Slovenski krščansko-socialni zvezi.⁶ V svojem okviru so ustanavljali odseke za izseljevanje, seveda na katoliški osnovi.

Ideje o varstvu oziroma obrambi slovenskih izseljencev

Svarila izseljencem pred izseljevanjem s temnimi stranmi življenja v tujini, izgubo lastne, narodne in verske identitete so bila močna predvsem v ka-

² Drnovšek, 2002, str. 215–223.

³ Sprejela ga je le ogrska polovica monarhije leta 1903 in ga sankcionirala 1909. Tako je veljal za tisti del Slovencev, ki so živeli v ogrski polovici monarhije. Beneški Slovenci v Italiji so bili podrejeni izseljenskemu zakonu, ki je bil sprejet 31. januarja 1901 in dopolnjen 17. julija 1910. Glej Chmelar, 1974, str. 14 in 140.

⁴ Zavertnik, 1925, str. 258; Banović, 1987, str. 314.

⁵ Vovko, 2004, str. 5; Vovko 1994.

⁶ Kolar, 1992, str. 216–224.

toliški Cerкви, izrekale so jih posamezne javne avtoritete in manj država. Ogroženost in potreba po obrambi izseljencev sta nenehno navzoči v razmišljanjih mnogih, tudi preprostih ljudi, javnih organizacij in društev, v svetu literature, gledališča in najbolj v medijih na prelomu stoletij. Manj so o njej govorili in pisali liberalni in socialistično usmerjeni, prvi zaradi povzdigovanja kapitala in liberalizma, drugi zaradi poudarjanja internacionalizma oz. materializma.⁷ Malo je bilo pozitivnih in zato toliko več negativnih oznak izseljevanja. Skratka, v omenjenem obdobju so prevladovalе ideje o temnih straneh izseljevanja, ki so jih velikokrat povezovali z ogroženostjo zaradi germanizacijskih pritiskov in ne nazadnje razširjenosti pitja alkohola, zlasti žganja, med Slovenci. Vse tri so imenovali rakovo rano slovenskega naroda.⁸

Govorimo o času, ko je leta 1908 politično oblast na Kranjskem prevzela Slovenska ljudska stranka in s tem končala več desetletij dolgo vladavino liberalcev. Političnost tistega časa je bila izrazita, kaže pa se tudi v pogledih do izseljevanja Slovencev.

V nasprotju s številnimi tedanjimi in kasnejšimi trditvami, da so se izseljevali revni in obupani "ubožci" kot brazpravna masa in pod vplivom izseljenskih agentov in nerealnih pričakovanj v tujini, so se v obdobju množičnega izseljevanja v Združene države Amerike pojavljala tudi drugačni pogledi. In sicer, da odhajajo duhovno in telesno močni, ki si želijo napredka, ne pa blede, izžeti, lačni, obupani možje in žene (Anton Korošec, 1906),⁹ "najboljše moči, najbolj pogumni in podjetni možje" (M. M., 1907)¹⁰ ter zdravi, podjetni, odločni in delovni ljudje, skratka: "/.../Selijo se naši najboljši elementi", in se ne vračajo domov "/.../ v naše, za njih tesne razmere" (Zofka Kveder, 1907). Kvedrova poudarja, da se ni čuditi temu pojavu, saj ga poznajo tudi drugi evropski narodi. S tem opozarja na univerzalnost tega pojava v Evropi. Kljub tem ugotovitvam se strinja, da je to za Slovence poguben pojav in da mu je posvečene premalo pozornosti. "Mi pozabljamo, da je človek največji kapital naroda, da je njegova delavna moč za razvitek vsakega naroda največja vrednostna enota. Dandanes stopa pomen in faktučna vred-

nost posameznika vedno višje," trdi Z. Kvedrova.¹¹

Ali je bila država gospodarsko ogrožena zaradi izseljevanja?

Ves čas množičnega izseljevanja so bile bolj poudarjene temne kot svetle strani, tudi v povezavi z gospodarskimi izgubami oz. pridobitvami Avstrije. Že leta 1891 je duhovnik Franc Saleški Šušteršič (1864–1911)¹² omenil, da poleg slabih ne smemo pozabiti na pozitivne strani izseljevanja. Da Slovenci takrat niso imeli dolarških milijonarjev, vendar je marsikateri v Ameriki našel boljše življenje. "In kdo ne ve, koliko tisočakov pošljejo Slovenci – Amerikanci vsako leto domov? Nekateri občine po nižjem Dolenjskem in Belokranjskem preživljajo izključno le Amerikanci," še poudarja Šušteršič.¹³

Leta 1907 je M. M. iz Ljubljane poročal o izseljencih. "Izseljevanje je domovini v kvar," je zapisal leta 1907.¹⁴ Od navedenega vira povzema, da so avstro-ogrski državljani od leta 1895 do leta 1899 odnesli v Združene države 3.000.000 dolarjev, potovanje jih je stalo 25.000.000 dolarjev in v domovino so vsako leto poslali okoli 11.000.000 dolarjev, v petih letih 55.000.000 dolarjev. Avtor kaže pribitek, a ga je označil za navideznega, saj gole številke ne vključujejo človeškega dejavnika. Ne povedo, da se izseljenci na delu izmučijo, krepki sicer ostanejo, obubožani, onemogli in pohabljeni pa se vračajo. Ugotavlja, da se Slovenci hitro "poameričanijo", kot je najlepše videti na otrokih, ki jih ne moreš ločiti od Američanov. Govore popačeno slovenščino, a njihov občevalni jezik je angleščina. "Čutijo se že za prave Američane!"¹⁵

Sklicujoč se na razne metode računanja gospodarskih izgub države zaradi izseljevanja ugotavlja A. Šašek, da je obseg velik. Po Frideriku Heyu je ob 300.000 izseljenih na leto iz monarhije znašala izguba 600 milijonov kron (2000 kron na osebo je osnova izseljenčeve "vrednosti", upoštevajoč njegovo vzgojo in prehrano); temu prišteva še 60 milijonov za prevozne stroške (200 kron na osebo), 37 kot obvezni del denarja, ki ga je moral izseljenec imeti pri

⁷ Naša moč, glasilo slovenskega delavstva v Ljubljani, je leta 1913 zapisala: "Kdor pričakuje, da liberalci in rdečkarji resnično pišejo, ta se seveda moti. Zato tudi listi barabske, vlačngarske, poulične šipe pobijajoče liberalne in nje vredne vrstnice rdeče stranke ne povejo, da se razven nas 'črnih', 'nazadnjaškib' in ne vemo kaj še vse 'klerikalcev' še nihče za izseljence zanimal ni /.../". Glej: Skrb za izseljence. Naša moč VIII/45, 10. 10. 1913.

⁸ Drnovšek, 2003.

⁹ Drnovšek, 1991, str. 28.

¹⁰ M. M., 1907, str. 419.

¹¹ Kveder-Jelovškova, 1907, str. 7. Kvedrovi je bila izseljenška tematika blizu, ne nazadnje zaradi njene lastne "izseljenske" usode v razpetosti med ožjo domovino, Hrvaško in Češko.

¹² Duhovnik, graditelj cerkve, župnišča in (prve) slovenske župnijske šole v Jolietu (Illinois), urednik Amerikanskega Slovenca (1899–1910), avtor knjižice za priseljence Poduk (pouk) rojakom Slovincem (1903).

¹³ Šušteršič, 1891, str. 27.

¹⁴ M. M., 1907, str. 419.

¹⁵ M. M., 1907, str. 419.

vstopu na Ellis Island (125 kron na osebo), 10 milijonov kron, ki so jo imeli izseljenci pri sebi, in še 165 milijonov kron kot posledico nasilne smrti (tj. 33.000 oseb po 5000 kron). Skupno je to pomenilo 872 milijonov kron na leto. To je manjkalo gospodarstvu monarhije.¹⁶ Prihranki izseljencev, ki so jih pošiljali domov, je Hey ocenil na 300 milijonov kron, to pa pomeni, da je bil saldo v korist Amerike dobrih 572 milijonov kron. Komentator *Občinske uprave* meni, da Heyeva bilanca ni pravilna, saj ni upošteval povratnikov, raznih odpravnin za nesreče ipd.¹⁷ Po Beckerjevi metodi je znašala izguba za državo v celoti 560 milijonov kron in po izračunih ekonomista Jannascha kar 3.152 milijonov kron. Na podlagi ameriškega statističnega gradiva je Karel Englisch¹⁸ izračunal, da se je v letih 1901–1909 izselilo iz Avstro-Ogrske 1.883.362 oseb, tj. 4,7 odstotka vsega prebivalstva. To je po njegovem pomenilo gospodarsko izgubo v višini 3.766,724.000 kron.¹⁹ Da bi bil udarec za državo večji, je iz nemških pristanišč, zlasti Bremna in Hamburga, odpotovalo kar 1.816,706 državljanov, iz Trsta in z Reke, kjer je imela domicil avstrijska Austro-Americana, pa v enakem obdobju le 66.656 oseb. Avstrijski izseljenci so plačali nemškim družbam 363.341.200 kron (200 kron na osebo), Austro-Americana pa je dobila samo 13.331.200 kron. Na podlagi gradiva "ameriškega delavskega urada" so približno izračunali, koliko denarja so prinesli izseljenci s seboj v Ameriko. Tako so Čehi v obdobju 1901–04 prinesli 1.086.181 kron, v obdobju 1905–08 že 1.798.446 kron, v letu 1909 pa 195.266 kron. Slovenci so v istem obdobju prinesli v Združene države okrog pol milijona kron. V teh devetih letih naj bi bo Heyevem računu država izgubila skoraj 5 milijard kron.²⁰ Zanimiv je odziv pisateljice Zofke Kvedrove-Jelovškove, ki ji izseljenska tematika ni bila tuja in je prej omenjene misli izrazila v bolj preprosti in nazorni obliki:

"Še vedno se najde pri nas kratkovidnih ljudi, ki v izseljevanju našega ljudstva v Ameriko ne vidijo nobene nevarnosti. Istina mnogo ameriškega denarja pride k nam. Ali mi vidimo same svote, ki prihajajo, omih svot, ki se zgube z izseljenci v nič, teh ne vidimo. Pomisliti moramo, da nosi vsak izseljenec seboj toliko in toliko gotovega denarja za pot in prvi začetek v Ameriki. Že to so ogromne svote. Selijo

*se naši najboljši elementi. Zdravi, podjetni, energični, delavni ljudje, armada, katere izguba je nenadomestljiva in nepoplačljiva z onim denarjem, ki ga pošiljajo domov."*²¹

Juro Adlešič se je kot 25-letni mladenič bal, da bo izseljenske prihranke, ki so prihajali v domovino, žena zapravila (*"Ko zagleda žena svetle cekine, se oživijo njeni ženski čuti in vstajajo njene ženske potrebe, ki jih je prej morda moč krotiti. Ženska gospodari s srcem in ne z umom; zato gre tudi denar to pot."*). Če se je pridružil še alkohol, je bilo toliko slabše.²² Mimogrede, ženske so bile trn v peti tudi Janezu Evangelistu Krecku, ki je v članku (1907) priporočil, da bi uvedli prisilno gospodarstvo na kmetijah, ki so jih zapustili "očetje". Zakaj? Ker se splošno ve, da trpijo občine in cele skupnosti. *"/.../ ko gospodari zapuščenca žena na kmetiji!"*²³ Dotaknil se je tudi ameriških bank, v katere so Slovenci nalagali svoj denar in se obregnil ob nezaupanje izseljencev domačim posojilnicam in hranilnicam. Nezaupljiv je bil tudi do ameriških bank. Adlešič je predlagal, prvič, da naj bi izseljenci pošiljali prihranke v domače posojilnice, kjer naj bi bil denar varen, in drugič, ker so izseljenci neradi pošiljali majhne vsote, je predlagal, da bi se v posel vključila Zadružna zveza, da bi organizirala pošiljanje denarja v domovino.²⁴ Newyorškega bankirja Franka Sakserja sploh ni omenjal.²⁵

Skratka, velik del denarja je odhajal z izseljenci v tujino, zlasti v Združene države Amerike. Tudi iz slovenskega prostora. V duhu iskanja negativnih strani izseljevanja iz države ne smemo zanemariti denarnega pritoka v nasprotno smer, ki je težko ugotovljiv, saj so bile oblike pošiljanja različne, od nakazovanje po pošti do pošiljanja v zasebnih pismih.

Juro Adlešič in načrt obrambnega delovanja na izseljenskem področju (1909)

Že omenjeni Juro Adlešič (1884–1968)²⁶ se je

¹⁶ Hey, Friderik: *Unser Auswanderungswes(s)en und seine Schäden*. Wien und Leipzig, 1912.

¹⁷ Občinska uprava, VII (1912), št. 15, str. 116.

¹⁸ Englisch, Die Lehren der amerikanischen Einwanderungsstatistik.

¹⁹ Šašek, 1912, str. 256–257.

²⁰ Šašek, 1912, str. 257.

²¹ Kveder-Jelovškova, 1907, str. 7.

²² Adlešič, 1909, str. 184–187.

²³ "Slovenski Rafael. Postava o izseljencih. Poroča dr. Janez Ev. Kreck. *Domoljub* 48 (1907), str. 763.

²⁴ Juro Adlešič, Naše izseljeništv. *Narodni gospodar* XIV/ 14, 25. 7. 1913, str. 233–234.

²⁵ Frank Sakser (1859–1933), slovenski podjetnik, bankir, urednik in potovalni agent v New Yorku. Zaradi propada njegove Frank Sakser State Bank v času velike krize (1929–1932) je ububožal. Umril je v Ljubljani. Glej Arnez, 1966, str. 106–109.

²⁶ Pravniki, katoliški intelektualci, prvi predsednik samostojne Družbe sv. Rafaela, obnovljene 16. oktobra 1927 v Ljubljani. Od decembra 1935 do junija 1942 tudi ljubljanski župan.

vključil v razmišljanje o izseljenskem vprašanju in trdil, da je dolžnost slovenske žurnalistike in publicistike zastaviti pero proti izseljevanju. Časopisje s svojimi suhoparnimi novicami o Ameriki mu je bilo premalo. Zato je sklenil: "*Treba se je o naših izseljencih mnogo natančneje poučiti.*"²⁷ Zavzemal se je za evropske vzore, saj so mnoge države imele posebne državne urade (komisariate) ali zasebne družbe, ki so vodile zadeve svojih izseljencev. Bile so informativne in nadzorne, hkrati so skrbele za izseljence v tujini (stiki z njimi). Po Buzku²⁸ je Adlešič prevzel primer izseljenskega komisariata v Švici, ki je deloval v okviru oddelka za zunanje zadeve in je zastopal interese vseh švicarskih izseljencev. Posredoval jim je navodila, informacije, nasvete in priporočila in imel stike z občinskimi uradi, duhovščino in zasebnimi zaupniki, ki so posredovali med izseljenci, ter z "osrednjo organizacijo". V Angliji so delovala "zasebna društva" v tesni povezanosti z delavskimi organizacijami. V Nemčiji je zanje skrbel "vnanji urad" (*das auswärtige Amt*); leta 1901 so sprejeli sklep o organiziranju informativnih pisarn po švicarskem zgledu, ki so dajale brezplačne informacije, ustno ali pisno, posredno prek zaupnikov ali neposredno. In celo več, piše Adlešič, Nemci in Angleži so prek nacionalnih kolonizacijskih družb kupovali zemljo in naseljevali "*domače nemške izseljence na lastno odgovornost*" (Južna Amerika). Celotna Italija je poznala krajevne in občinske izseljenske komiteje, ki so jih sestavljali župan, župnik, zdravnik, zastopnik kmetov in zastopnik delavcev. V njih so bili zastopani vsi sloji, napredni in konservativni, in vse je bilo pod javnim nadzorom. Samo v Avstriji ni sledu o tem, meni Adlešič.²⁹ Potrebnost tovrstnih organizacij na Slovenskem je utemeljeval z oceno, da je bilo dve tretjini vseh izseljencev "*neomikanib in neukih, ki silno potrebujejo navodila in sveta*".³⁰ Pred očmi je verjetno imel območje monarhije, ko je zatrjeval, da je to opaziti zlasti pri Slovanih in Madžarih, povsod drugod pa naj bi bil večji delež inteligence med izseljenci. Kar zadeva pismenost, se je Adlešič motil, saj je bilo nepismenih Slovencev od konca 18. stoletja do konca 19. stoletja vse manj – od 90 odstotkov se je zmanjšalo število nepismenih na približno 20 odstotkov.³¹ In tudi avstrijske šole niso bile tako slabe in naraščala je bralna kultura.³²

Adlešič se je zavzemal za lokalne organizacije v kmečkih in delavskih društvih s centrom v Ljubljani in sčasoma razširjene "*na ves slovanski jug enotno*".³³ Pričakoval je tudi državno denarno podporo. Osrednji odbor v Ljubljani naj bi navezal stike z društvi v Ameriki in preučil razmere v Argentini. Cilj je bil s pomočjo avstrijskih konzularnih predstavništev pomagati izseljencem pri zaposlovanju, sklepanju dogovorov z ladijskimi družbami (od tega bi organizacija imela provizijo za lastno delovanje) in vključitvi duhovnikov, ki uživajo med ljudmi veliko zaupanje. Vse v dobro slovenskim izseljencem, saj, po Adlešiču: "*lažje se je boleznim obvarovati nego nani izleči*". Že obstoječo "*podružnico Rafaelove družbe v Ljubljani kot podružnico splošne avstrijske Rafaelove družbe*" je označil za preozko pri delu, predvsem pri preventivi. Zavzemal se je za omejitve izseljevanja in je vso krivdo za množičnost izseljevanja pripisoval izseljenskim agentom ("*Slednjim na prste stopiti in jih popolnoma izpodriniti, to bi bila lepa naloga take izseljeniške družbe.*")³⁴ Njegov cilj je bil delo zastavljene organizacije z zasebne ravni dvigniti na raven "*deželne organizacije*".³⁵ Ne preveč prikrito se je zavzemal, da bi se slovenski izseljenski tok iz tovarn in rudnikov v Severni Ameriki preusmeril "*na rodovitne poljane Argentine*". Da bi Ameriko še bolj očrnil, navaja pismo prijatelja, v katerem piše, da bi kaki dve četrtini Slovencev odpotovali domov ("*Dasi ravno zaslužijo dobro in so zdravi, vendar imajo manj kot – nič.*") in da jih kar 99 odstotkov "*pogine vsled bede in siromaštva*" in le en odstotek doživi, da se je "*iz kranjskega kravjega pastirja [se je] evolvirala ameriški gentleman*".³⁶ Adlešič je imel ta zapis "očividca" za resničnega in ne pretiranega, saj so mu to potrjevale pripovedi sicer neimenovanih povratnikov.

Skratka, Adlešič opozarja na pomen propagande proti izseljevanju v časopisju in na društvenih shodih, zavzema se za ugodna posojila za vse, ki so "prisiljeni" oditi v tujino, jih čim bolj seznanjati z vsem in "*tako izpodriniti nevarne in škodljive agente*", poskrbeti za njihovo "*dušno in telesno varstvo*" na poti in v tujini, preučiti razmere v Argentini in v ugodnem trenutku usmeriti tja slovenski izseljenski tok. In ne nazadnje se zavzema za nadzorovanje žena s

27 Adlešič, 1909, str. 179.

28 Buzek, 1901. Jozef Buzek (1873–1936), pravnik, statistik, ekonomist in politik poljskega rodu.

29 Adlešič, 1909, str. 180.

30 Adlešič, 1909, str. 181.

31 Vodopivec, 2001, str. 61.

32 Vodopivec, 2006, str. 130.

33 Poleg slovenskega ozemlja je imel v mislih še Hrvaško, Dalmacijo in Bosno. Glej Adlešič, 1909, str. 189.

34 Izseljenski in potovalni agenti nikakor niso krivci za množično izseljevanje Slovencev v Združene države. Poenostavljeno rečeno, oni so samo prodajali vozne karte in vabili že odločene izseljence v svoje pisarne, npr. v Kolodvorski ulici v Ljubljani. Glej Drnovšek, 2006.

35 Adlešič, 1909, str. 182–183.

36 Adlešič, 1909, str. 185.

pomočjo "posebnih zaupnikov".³⁷ Še eden od mnogih, za katerega ženski svet ni bil vreden zaupanja. Razpravo je napisal na Dunaju, kjer je študiral pravo in je imel na voljo bogato literaturo. V obdobju poudarjanja narodne ogroženosti se je mladi Adlešič bolj ukvarjal z organizacijskimi vprašanji in primerjalnimi analizami. Udeležil se je slovensko-hrvaškega katoliškega shoda v Ljubljani (1913);³⁸ na njem je govoril o ljubezni do domače grude. V čustvenem zanesenem govoru s poudarkom na vrednotah "domaćije" v odnosu do tujine ne more zanikati razlogov za odhod (želje po samostojnosti, lastni eksistenci, dómu in gospodarstvu), vendar poudarja, da mlade obeh spolov "žene v mesta in tujino ter jih za vedno pogubi naši domovini in našemu narodu".³⁹

Varstvo izseljencev na poti in v tujini: Rafaelova družba (1907)

V resoluciji S. K. S. Z. iz Maribora (1905) najdemo mnogokrat zapisane zahteve Cerkve na Slovenskem, da se izseljenci "obvarujejo moralne in gmotne škode in da ostanejo zvesti veri in narodnosti." Med drugim je bila postavljena zahteva, da bi po vseh župnijah in društvih vodili "statistiko izseljencev, krajev, kjer bivajo, zaslužka, ki ga imajo, in razmer v katerih živijo."⁴⁰ To je eden od dokazov, da je obstajala želja po evidentiranju stanja oz. zbiranju podatkov. Ali je bil sklep realiziran, bo treba še raziskati.

Najbolj neposreden stik Cerkve na Slovenskem z izseljenstvom je bil stik prek Rafaelove družbe. Družba sv. Rafaela je bila kot podružnica avstrijske (dunajske) družbe (*1890) ustanovljena v Ljubljani leta 1907. Škofijski odbor "avstrijske družbe sv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev" je ustanovil škof Anton Bonaventura Jeglič že leta 1903, naslednje leto je prav ta odbor izdal tudi brošuro "Kažipot za izseljenje". Leta 1908 so ameriški Slovenci ustanovili Družbo sv. Rafaela v New Yorku. Glavni namen družbe je bila zaščita oz. obramba izseljencev na poti in pri prvih korakih v novem okolju. Pomagala je z nasveti in priporočili. Njena temeljna naloga je bila bolj informativna. Med drugim je objavljala informacije v *Občinski upravi*, glasilu Kmetske županske zveze. V njem je imela rubriko 'Vestnik Ra-

faelove družbe'. Z letom 1910 je Rafaelova družba odprla lastno pisarno v Ljubljani, in sicer v palači Zadružne zveze na Dunajski cesti 32.⁴¹ V pomoč naj bi jim bili t. i. "izselniški odseki" v okviru izobraževalnega društva Slovensko-krščanske socialne zveze na Kranjskem, Štajerskem, Goriškem in Koroškem. Vendar je šla glavšina izseljencev mimo pisarne Rafaelove družbe, saj so na začetku leta 1913 ugotavljali, da so od zadnjega občnega zbora imeli v pisarni 352 izseljencev, ki so dobili navodila, društveni znak in priporočilni listek.⁴² Do srede leta 1913 so dobili 370 pisem in vlog in odgovorili s pismi in dopisnicami 118-im dopisnikom. Osebo se jih je oglasilo 547.⁴³ Tudi finančno poslovanje je bilo skromno. Podpore so dobili od deželnega odbora za Kranjske (1000 kron) in centrale Rafaelove družbe na Dunaju (900 kron).⁴⁴ Skratka, najmočnejši so bili na informativnem področju z rednimi nasveti "Ne v Ameriko!". Njen simbolni pomen ni bil majhen, saj so se šteli za eno od evropskih družb sv. Rafaela, potrditev pa so našli tudi na mednarodnem zborovanju delegatov vseh narodov meseca septembra 1912 na Dunaju, ki je bilo posvečeno varstvu izseljencev.⁴⁵ Imeli so tudi podporo dežele Kranjske. Tako je kranjski deželni odbor na pobudo Evgena Lampeta sodeloval pri sprejetju sklepa (5. aprila 1913), da morajo županstva opozarjati na pomen Rafaelove družbe. Ta sklep so morala županstva javno razglasiti.⁴⁶ Skratka, Rafaelova družba je bila obrambna pri varovanju izseljencev na poti v svet. Bolj kot v dejanskem delovanju je bila njena moč v simbolnem pomenu, saj je bila del "svetovne" mreže te katoliške organizacije.

Katoliško časopisje je bilo vedno navedeno kot sredstvo, ki "ohranja" slovenskost in vernost izseljencev v tujini. Na slovenskih katoliških shodih lahko najdemo pozive k naročanju in branju le-teh v tujini. Tako je zdravnik Vinko Gregorič (1857–1933) že na prvem katoliškem shodu (1892) poudaril pomen te "velesile". V resnici je na prelomu stoletja prišlo do pravega "booma" časopisja tako na Slovenskem kot v Združenih državah Amerike.⁴⁷ In ob tem poudarimo, da je takratno časopisje dragocen vir za spoznavanje slovenske migracijske problematike. Nedvomno je bila infor-

³⁷ Adlešič, 1909, str. 189.

³⁸ Bil je tudi član odseka za zunanje priprave in sprejemne komisije. Kot član Socialno-ustavnega odseka je imel predavanje Skrb za zdrava in cenena stanovanja. Na tretjem slavnostnem zborovanju, 27. avgusta, je govoril o ljubezni do domače grude. Glej Slovensko-hrvatski, 1913, str. 277–286.

³⁹ Slovensko-hrvatski, 1913, str. 280.

⁴⁰ M. M., 1907, str. 421–422.

⁴¹ Občinska uprava VI (1910), št. 18, str. 139.

⁴² Po uradnih poročilih se je samo iz Kranjske leta 1912 izselilo 4.326 oseb. Glej Drnovšek, 1999, str. 417.

⁴³ Občinska uprava VIII (1913), št. 13–14, str. 110–111.

⁴⁴ Občinska uprava VIII (1913), št. 1, str. 7.

⁴⁵ Občinska uprava VIII (1913), št. 4, str. 30.

⁴⁶ Občinska uprava VIII (1913), št. 7, str. 54–55.

⁴⁷ Bajec, 1980.

macijsko-medijska povezava med slovenskim in ameriškim prostorom eden od vrhov tedanje dobe, saj so glasila z obeh strani prihajala prek Atlantika, ki jo jih na svoj način dopolnjevali migracijska korespondenca in ne nazadnje ustni viri, npr. Američanov na obiskih doma oz. povratnikov iz Amerike in od drugod po svetu.

Katoliška Cerkev na Slovenskem je v zadnjih dveh desetletjih pred izbruhom prve svetovne vojne posvečala večjo pozornost urejenosti dokumentov, ki so jih morali imeti izseljenci. Pred odhodom je priporočala obisk pri domačem dušnem pastirju, tudi zato, da izseljenca "lahko opozori na to in ono, ker potrebuješ tudi kakega pisanja, izpričevala seboj na pot, da se ž njim izkažeš, kdo in odkod da si. Ako šele pozneje iz tujine domov prideš po kako potrebno listino, se ti lahko odgovori: te ne poznam, tudi ti mene nisi poznal /.../ Bilo bi razžaljenje za dušnega pastirja, ki ima skrb zate, ako bi se ti ne zdelo pred odhodom vredno reči mu: Z Bogom!"⁴⁸

Tako najdemo obrobno opozorilo na pomen osebnih dokumentov v skupnem škofovskem pismu duhovnikom in vernikom Ilirske cerkvene pokrajine (1913), v katerem so omenjeni osebni dokumenti cerkvenega izvora (krstni izpisek o sebi in svojih, spričevalo o zakonskem ali samskem stanu), ki naj bi jih pokazali slovenskemu župniku v Združenih državah.⁴⁹ Osebni dokumenti in zlasti potni list so postajali vedno pomembnejši pri prehajanju meja in izkazovanju osebne identitete.⁵⁰

Jurij Trunk in zbiranje gradiva za knjigo *Amerika in Amerikanci (1909–1912)*

V letu 1912, ko se je na svoji prvi vožnji iz Evrope v Ameriko potopil parnik Titanik in je v Ljubljani izšel ponatis knjige Jakoba Alešovca *Ne v Ameriko!*, je v knjižni obliki izšlo delo duhovnika Jurija Trunka *Amerika in Amerikanci*. Izdal ga je v samozaložbi, natisnila pa ga je tiskarna sv. Mohorja v Celovcu. Knjiga predstavlja za tisti čas založniški podvig, njena odmevnost pa je bila šibka in za avtorja skoraj finančno pogubna. Z današnjimi očmi bi jo lahko opredelili kot zgodovinsko-etnološko in sociološko-antropološko analizo Združenih držav in tamkajšnjih Slovencev. Avtorju ni bila tuja tudi potopisna izkušnja, tako da jo je izkoristil pri pisanju te knjige. Danes bi njegovo pot označili kot

delo na terenu, saj je Združene Amerike prej obiskal kar štirikrat, tj. (1) spomladi 1909, (2) od oktobra 1909 do aprila 1910, (3) maja 1911 in (4) jeseni 1911.⁵¹ Na prvih dveh potovanjih je neuspešno posredoval med Frankom Sakserjem in Družbo sv. Mohorja, vendar mu je to prineslo kar nekaj znancev v Ameriki. Njegov potopis s tega potovanja je objavljajal v celovškem *Miru*.⁵² Za pomoč pri zbiranju gradiva je zaprosil ameriške Slovence. Tako je v *Glasu naroda* (1911) objavil "*Poziv vsem slovenskim rojakom*", ki je bil bolj namenjen finančni strani projekta, v prošnji ameriško-slovenskim duhovnikom pa prepoznamo Trunkovo željo, da bi mu pomagali tudi pri zbiranju gradiva za zgodovino slovenskih naselbin. Pričakoval je, da mu bodo pošiljali "zgodovine" posameznih naselbin, in obljubljal, da bodo objavljene z njihovim podpisom. Zanimali so ga tudi življenjepisi, npr. "*Životopis kakega Slovenca-naseljenca, ki je bolj globoko posegel v zgodovino svojih rojakov*".⁵³ Velik poudarek je dajal osebam (zlasti duhovnikom) in informacijam o rojstnih podatkih, starših, sorodnikih, posvečenju in delovanju duhovnikov, potovanjih, obdobju delovanja v kaki naselbini in o opravljenem delu, npr. zidavi (nedvomno cerkev, župnišč, šol), stroških, pa o društvih in številu teh, o cerkvenih in posvetnih društvih, enotah, uveljavljenih osebah itd. Zanimalo ga je slikovno gradivo. Vedno je hkrati prosil tudi za denar za stroške in izid knjige.

Fran Ilešič⁵⁴ je v suhoparnem poročilu v *Slovanu* ocenil 4. in 5. zvezek, in zapisal: "*Avtor izkuša po vprašalnih polah dobiti nekako ameriških Slovencev: Ime slovenske naselbine? Kdaj so prišli tje prvi Slovenci? Kateri? Koliko jih je zdaj? Koliko druščin? Ali imajo posestva? Kam zahajajo v cerkev? Katera društva imajo?*"⁵⁵

Mnogo so se odzvali na njegov poziv, pozdravljali idejo o knjigi, drugi so ji nasprotovali še pred izidom. Neuresničljivost projekta za enega človeka in strah pred reklamo za odhajanje v Ameriko sta bila dva zadržka, npr. pri Janu Kalanu,⁵⁶ Juriju

⁴⁸ Kalan, 1909, str. 515–516.

⁴⁹ Prečastiti duhovščini in vernikom ilirske cerkvene pokrajine pozdrav in blagoslov v Gospodu! *Ljubljanski škofjski list* 11 (1913), št. 123, str. 141.

⁵⁰ Lloyd, 2003.

⁵¹ Končno je odšel v ZDA zaradi rezultata koroškega plebiscita (1920) in razočaranosti nad Avstrijo in Kraljevino SHS leta 1921, in se ni več vrnil. Glej Klemenčič, 1999.

⁵² Podlistek. *Iz popotne torbe* (I–VII). *Mir*, 1909, št. 40, str. 229–230; št. 41, str. 235–236; št. 42, str. 241–242; št. 43, str. 247–248; št. 47, str. 271–272; 48, str. 277–278; 1910, št. 1, str. 1–2; št. 2, str. 7–8; št. 3, str. 13–14; št. 4, str. 19–20 in št. 5, str. 25–26.

⁵³ Klemenčič, 1999, str. 88.

⁵⁴ Fran Ilešič (1871–1941), literarni zgodovinar in publicist in v času te ocene profesor v Ljubljani.

⁵⁵ *Slovan* 1912, str. 350.

⁵⁶ Kalan ni verjel v koristnost knjige in celo poudarjal njeno škodljivost zaradi prikazovanja Amerike v preveč "*prijaznem dubu*". Kdor ostane v Ameriki, postane izgubljen za

Troštu iz Clevelanda,⁵⁷ Franku Keržetu⁵⁸ itd. Kerže je menil, da je to projekt za nekaj let v sodelovanju "vsega naroda", ki bi moral biti organizacijsko zastavljen z odbori po vseh naselbinah. Zbirali naj bi ustna pričevanja ("Treba bi bilo beležiti ustna poročila, iti od človeka do človeka, kateri je že star naselnik – potem šele bi se zvedelo nekaj."⁵⁹) Drugi so ga podpirali, npr. p. Kazimir Zakrajšek.⁶⁰

Knjiga je bogato ilustrirana z ilustracijama, vignetami in inicialkami slikarja Ivana Vavpotiča in A. K.⁶¹, ter s številnimi fotografijami.⁶² Fotografij je v knjigi kar 351. Večina je signiranih s kraticami G. A. (ali G. H.), S. J. V. in B.X., le 23 je podpisanih s polnim imenom Anton J. Terbovec.⁶³ Kot trgovec, humorist in navdušen Slovenec je bil Terbovec ena najznamenitejših osebnosti med Slovenci na ameriškem Zahodu. Februarja 1912 je pisal Trunku in mu ponudil svoje fotografije. Fotografija je na prelomu stoletja postala vedno bolj priljubljena, podobno kot razglednice. Pošiljanje lastnih ali družinskih fotografij je bilo zlasti pogosto pri slovenskih priseljencih v Ameriki. Fotografija je navadno dopolnjevala pisano besedo v migracijskih pismih oz. podoba na fotografskem papirju je bila bolj povedna kot mogoče okorno zapisani stavki v pismu.⁶⁴

Glavni Trunkov namen je bil doseči, da bi se Slovenci poučili o Ameriki in tamkajšnjih razmerah. Poudarjeno je zapisal, da naj zaradi njegovega dela nihče ne zapusti domovine in odide po

narod, mnogi versko propadejo. Kdor se vrne, je lahko "v kvar domačemu ljudstvu", saj vsi duhovniki tožijo nad njimi. Skratka, najbolj temačna podoba izseljenstva, ki je Kalana spodbudila zaradi Trunkovega naslova poglavja "V Ameriko!". Glej Klemenčič 1999, str. 93.

⁵⁷ Trošt ga je kritiziral zaradi metodologije dela in bil kritičen do nekaterih trditev ("podatkov"), opozarjal je na potrebo po citiranju angleških in nemških knjig ter mu napovedoval veliko težav ob pisanju in nastajanju knjige. Troštovo pismo je Trunka razjezilo, da je na njegov rob zapisal "..../bolela me je glava, ko sem prečital to pismo". Glej Klemenčič 1999, str. 93–94.

⁵⁸ Frank Kerže (1876–1961), pisatelj in publicist, ustanovitelj več glasil in urednik, npr. čikaškega mesečnika Naš gospodar (1912–13).

⁵⁹ Klemenčič, 1999, str. 92–94.

⁶⁰ V Trunkovem arhivu, ki ga hrani Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, je bogato gradivo o nastajanju Trunkove knjige. Glej Klemenčič, 1999, str. 75–135.

⁶¹ Verjetno je to Anton Koželj (1874–1954), ilustrator, opremljevalec številnih knjig z realističnimi ilustracijami, spretnimi risbami v vesnanski domačijski tradiciji in secesijski maniri. Glej *Enciklopedija Slovenije* 1991, str. 356.

⁶² Drnovšek, 1998 (a); Drnovšek 1998 (b); Drnovšek 1989.

⁶³ Drnovšek 1998 (b), str. 84.

⁶⁴ <http://isi.zrc-sazu.si/files/galerija/ljubljana/indexslo.html> (16. 7. 2007)

nepotrebem v Ameriko. Mnogi kritiki so mu očitali, da kaže Ameriko v bolj svetlih kot temnih barvah (npr. Aleš Ušeničnik), drugi so jo pohvalili in priporočali (npr. Janez Evangelist Krek in Mihael Opeka), večina pa se pod mnenja v časopisih in časnikih sploh ni podpisala. Ocenjevalec F. T. v *Domu in svetu*, ki je imel v rokah prve snopiče in ne celotnega dela, je Trunkovemu pisanju pripisal znanstvenost in mikavnost podajanja tematike. Pohvalil je njeno strukturo in zapisal: "Nasveti, ki jih Trunk našim izseljencem podaja, so najboljši /.../"; pričakoval je, da bo avtor v osmem delu zbral gradivo o zgodovini slovenskih naselbin in da mu bo zato "zgodovinopisec slovenskega naroda za ta trud gotovo zelo hvaležen".⁶⁵ Marsikaj je dobil tudi po pošti, veliko na svojih obiskih v Združenih državah. Poznal je tudi strokovno literaturo in jo upošteval v svojem delu. Mimogrede, pred odhodom se je učil francoščino in angleščino. Z današnjimi očmi je Trunkova knjiga dober vir za raziskovalce, saj odraža stanje med ameriškimi Slovenci v tem času, avtor sam pa je mnoge pojave in dogodke tudi komentiral, kar daje delu določeno izvirnost in osebni pečat.

"Naše izseljevanje v številkah" (1913)

Zofka Kveder-Jelovškova je leta 1907 uvedla svoj članek v *Naših zapiskih* s tem odstavkom:

"Malo nas je, Slovencev. In neprestano se drobimo ob krajih, kakor skala, katero polagoma ali vztrajno in neprenehoma razjedajo morski valovi. Na Koroškem in Primorskem, na Štajerskem in celo pri nas v našem osrčju, na Kranjskem, se zožujejo naše meje od desetletja do desetletja. Bujno se razvijajo sosedje okoli nas, mi pa napredujemo počasno, prepočasno za bitri, nepotrpežljivi in silni tek časa."⁶⁶

Glavna težava je bilo izseljevanje v Ameriko.

"Med socialnimi in narodnimi vprašanji je naše izseljevanje eno najvažnejših," je zapisal Ivan Mulaček (1874–1951) v svoji razpravi *Naše izseljevanje v številkah* (1913), ki jo je poslal iz Londona.⁶⁷ Za seboj je že imel izseljensko izkušnjo v Združenih državah (1903–1912), kjer je opravljal različne posle, med letoma 1908 in 1914 je študiral anglistiko na univerzah na Dunaju, v Pragi, Gradcu in Londonu. Bil je učitelj, prevajalec in publicist. V Združenih državah je zbiral gradivo za opis in zgodovino slovenskih naselbin. V rokopisu sta ostala njegov angleško-slovenski slovar in Donesk k ameriški slovenski bibliografiji. Za SBL je napisal vrsto biografij v Ameriki javno delujočih Sloven-

⁶⁵ *Dom in svet* XXVI (1913), št. 1.

⁶⁶ Kveder-Jelovškova, 1907, str. 7.

⁶⁷ Mulaček, 1913, str. 256–266.

cev.⁶⁸ V reviji *Čas* je objavil omenjeno razpravo (leta 1913), ki je nastala po originalnem arhivskem gradivu. Ob pomoči številčk želi osvetliti izseljenske razmere na Slovenskem. Opravi je analizo statističnega gradiva, ki ga je hranila deželna vlada v Ljubljani (izseljenska poročila), kritično ovrednotil poročila agentov o izseljenskem gibanju na ljubljanskem kolodvoru; označil jih je za neenotna, nezanesljiva, premalo nadzorovana in pomanjkljiva, skratka "agentovska", kot je zapisal. Do vsega ohranjenega statističnega gradiva je dvomil – predvsem o točnosti podatkov. Najbolj kritičen je bil do dejstva, da uradna avstrijska statistika ni natančna in podrobna. Tako bi morala vsebovati: natančno število moških in žensk (tedaj jih vodili skupaj), njihovo starost in poklic, višino gotovine, ki so jo imeli s seboj, navesti ladijsko družbo, s katero so potovali, natančen cilj, mesto, državo in osebo, h kateri je kdo potoval, razdelitev po mesecih (verjetno statističnih podatkov, op. avt.), razločevanje po narodnostih in podatek, ali je že bil v tujini, kje in število ter druge podatke o tistih, ki so se vrnili iz tujine. V zvezi s podatki Mulaček poudarja, da ne bi imeli samo statistične, ampak tudi praktično vrednost. Ta bi omogočala, da bi na podlagi dobljenih podatkov odpravili ali vsaj omejili nepravilnosti "pri našem izseljevanju".⁶⁹

Žal se je pri njegovem delu zgodila za uporabljeno arhivsko gradivo prava katastrofa. Kot izvedemo iz edine opombe pod črto, v kateri se avtor zahvaljuje grofu Küniglu za dovoljenje za uporabo "aktov" in oficialu Finku za uslužnost in potrpežljivost.⁷⁰ Tega gradiva v spisih deželne vlade ni oz. so ohranjeni le drobci. Vsa prizadevanja, da bi ga našli v današnjem Arhivu Republike Slovenije, so bila neuspešna.

"Vrnite se v domovino ..."

Že leta 1907 je Fran Maselj–Podlimbarski pisal o slovenskih državnih uradnikih, profesorjih, častnikih, vojaških duhovnikih v okviru monarhije (z oznako "v tujini"); ugotavlja, da so se odtujili domovini (pozabljanje slovenščine in neznanje pri potomcih). Pri mnogih je ugotavljal domotožje in željo po vrnitvi. Zato je pozival upokojence, da se vrnejo domov, saj bodo s seboj prinesli tudi "kapital". Govoril je s preprostimi slovenskimi ljudmi v Bosni, drvarji, ki so se vračali iz Romunije, s težaki, ki so delali na Češkem pri železnici, s slo-

venskimi tovarniškimi delavci na Moravskem in mnogokrat je pri najbolj "topih" ljudeh zasledil iskrico domoljubja. Tudi sam se je ravnal po svoji ideji, saj se je po upokojitvi kot častnik stotnik vrnil v Ljubljano.⁷¹ Gre za obrambni refleks, ki želi z vračanjem v ožjo domovino ohraniti Slovence in jih finančno okrepiti v zvezi s pokojninami, ki bodo porabljene v domovini.

V letu izbruha prve svetovne vojne je F. S. Šegula⁷² podobno pozival Slovence po svetu k vrnitvi. Navajal je dva razloga. Prvič, naj bi se vrnili domov z denarjem oz. vsem premoženjem v "*naróje matere*" (Slovenije, op. avt.). In zakaj? Ker prehaja – kos za kosom – slovenska zemlja v tuje roke in se rušijo tla pod nogami (vojna, op. avt.). "*Pridite, kupujte, rešite rodno grudo!*"⁷³ In drugič, zaradi pomanjkanja "duševnih moči", zlasti ljudi, ki so se upokojili. Njihovo znanje in izkušnje bi pomagali domovini. Zato končuje: "*Pridite torej od zahoda in izhoda, od juga in severa, čez pustinje in 'neskončno' morje, pridite na pobrežja Mure, Drave, Save /.../ na obalo sinje Adrije slovanske /.../ prihitite v svojo domovino!*"⁷⁴

Skrb za slovensko izseljenstvo je bila navzoča v intelektualnih krogih tistega časa, a bolj v katoliških kot drugih. Nekateri so se zavedali pomena znanstvene analize; zanj so skušali najti kakršnokoli pisno in slikovno gradivo. Meja med tiski in arhivskim gradivom je bila takrat zabrisana. Vendar je Mulačkova statistična analiza na originalnem arhivskem gradivu primer upoštevanja gradiva glede na najrazličnejše objave statističnih podatkov, npr. v takratnem tisku. Žal s tragičnim zaključkom za gradivo samo. Opozoriti je treba na najbolj množično kategorijo pisnega gradiva, ki je nastajalo med izseljenci in domačimi, tj. na izseljensko korespondenco. Številna pisma so bila objavljena v časopisu, večinoma, da bi podkrepili žalostno podobo izseljevanja oz. svarili pred izseljevanjem. Odnos do te korespondence pri Slovencih ni (bil) dober, saj se je ohranilo malo, zlasti pri preprostih ljudeh, ki so sestavljali izseljensko množico. Občasne najdbe na "bolšjem" trgu kažejo, da ta odnos še danes ni častljiv do dediščine, ki so jo ustvarili naši predniki. Pomanjkanje tradicije hrambe družinskih "papirjev" je znan pojav pri nas. Pri Slovencih se je tega gradiva ohranilo malo, npr. v primerjavi z Nemci, Angleži in skandinavskimi narodi.

⁷¹ Maselj, 1907, str. 62–68.

⁷² Franc S. Šegula (1860–1938), duhovnik, urednik, potopisec in v času izida njegovega članka že upokojenec.

⁷³ Šegula, 1914, str. 32.

⁷⁴ Šegula, 1914, str. 33.

⁶⁸ *Slovenski biografski leksikon*, 6. zvezek, 1935, str. 162–163.

⁶⁹ Mulaček, 1913, str. 257–258.

⁷⁰ Mulaček, 1913, str. 257.

"Prva obrambna razstava"

Narodni radikalec Mihajlo Rostohar v razmišljanjih o novem jugoslovanskem narodu, v katerem morajo prenehati eksistirati Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari, ne vidi mesta za rešitev slovenskega naroda. Obstaja teza, da je Rostohar prvi Slovenec, ki je javno oblikoval znanstveno stališče do slovenskega in jugoslovanskega vprašanja, čeprav je veliko bolj znano predavanje socialnega demokrata Ivana Cankarja leta 1913 (Slovenci in Jugoslovani, Mestni dom v Ljubljani).⁷⁵ Slovenec z jasno narodno zavestjo bo delal za obstoj svojega naroda požrtvovalno, vztrajno in smotrno, še piše. Ugotavlja, da se slovensko "narodno telo" drobi, ker nima dovolj življenjske sile, tj. slovenske zavesti. Temu drobljenju sledijo tudi Slovenci, ker se izseljujejo, ker ni bilo mogoče dobiti "doma kruha". Se tudi "odnarujujejo" zaradi narodno neprebujene, neizobražene, nizke slovenske kulture in ne nazadnje zato, "/.../ ker jih dovolj ne ščitimo, jim ne dajemo zadostne opore, kakoršno potrebuje narodnostna manjšina sredi tujih kulturnih in socialnih vplivov, ker je naše narodno obrambno delo pomankljivo."⁷⁶

Za rešitev slovenskega narodnega problema navaja štiri temeljne naloge, prvič, sistematično vzgajanje narodne zavesti med širšimi sloji, drugič, izboljšanje narodne kulture in zlasti šolstva, tretjič, doseči narodno avtonomijo, da bi lahko bolje branili "narodne meje", oblikovanje ugodnejše zakonodaje, in četrtič, delo na gospodarskem področju, "ki bo omogočilo, da našim ljudem ne bo treba iti v tujino iskati si kruha, ampak ga bodo našli doma." Temelj gospodarskega razvoja je po njegovem nujna industrializacija. V tem vidi tudi rešitev "našega izseljevalnega vprašanja". Ob tem je naredil konstrukt: če bi 34.000 slovenskih izseljencev v vsakem desetletju v zadnjih petindvajsetih letih pritegnili k Ljubljani, namesto da so odhajali v tujino, bi Ljubljana s 140.000 prebivalcev lahko konkurirala Gradcu in Trstu – seveda ob predpostavki, da se slovenske dežele industrializirajo. Skratka, končuje Rostohar, s tem bi bil rešen "narodni problem" na narodno-obravnem, gospodarskem, kulturnem in političnem področju, "/.../ ne pa stem, da se ukvarjamo z luzijami, kako se bomo spojili z drugimi Jugoslovani."⁷⁷ Te misli je zapisal v *Napredni misli*, ki jo je urejal. Izhajala je v Krškem in Pragi. V tem času je bil docent na praški univerzi.

Tega leta (1912) je bila realizirana narodno-

obrambna razstava v Ljubljani. Svobodomiselni (liberalni) *Ljubljanski Zvon* je v naklonjenem duhu podal poročilo o razstavi, ki so jo pripravili radikalni dijaki *Akademičnega ferialnega društva Prosveta* v Ljubljani. Že v njegovih pravilih (1907) so bile med drugim poudarjene te naloge: raziskovanje slovanske zgodovine, "življenjske" in izdajanje ter širjenje poljudnih spisov.⁷⁸ Na III. narodnoradikalnem shodu v Ljubljani (1909) je bila na vabilu tudi tema Narodnogospodarsko obrambno in manjšinsko delo.⁷⁹ Skratka, programske zasnove, ki so leta 1912 pripeljale tudi do razstave. Njeno odprtje je bilo 15. septembra 1912 v Jakopičevem paviljonu. Razstavo so si ogledali tudi v Trstu, Gorici, Celju in Mariboru. Povsod je bila, po mnenju poročevalca "-e-", sprejeta z velikim zanimanjem. Njen namen je bil prikaz napredovanja, nazadovanja in zaostajanja Slovencev ter (etnično) mejnega obrambnega dela z diagrami, kartami, slikami in drugim gradivom. Z ozirom na izseljevanje je bilo poudarjeno zmanjševanje števila prebivalstva med dvajsetim in tridesetim letom starosti. To naj bi bil pri Slovencih največji padec v tej kategoriji prebivalstva med vsemi narodi v monarhiji, nedvomno tudi kot posledica izseljevanja. Z optimistično mislijo, da še ni vse izgubljeno in da je marsikaj še mogoče rešiti in pridobiti, je poročevalec poudaril še končni namen razstave, tj. ustanovitev Obrambnega muzeja (arhiva) v Ljubljani, ki bi bil zakladnica za statistike, politike in vsakega obrambnega delavca.⁸⁰

Janko Mačkovec je v *Napredni misli*, socialističnem glasilu slovenskih, čeških in slovaških izobražencev, podrobneje označil vsebino narodno-obravnih razstav v Ljubljani. Da ima namen propagirati idejo o stalnem obravnem arhivu v času novih poskusov reševanja narodnega vprašanja v Avstriji, zamisli o preurejanju političnega življenja in povečevanja pomena južnih Slovanov v Evropi, zlasti na vzhodu. To naj bi bil čas tudi za razmislek Slovincem: zakaj nazadujejo, se umikajo na meji in v osrčju [nedvomno pred nemštvom, op. avt.], o gospodarskem stanju "lastnega političnega telesa" in tudi o silah, "ki nam kljub dobrim pogojem prospevanja (verjetno iz besede "prosperiteta", op. avt.) režejo korenine na najobčutnejših mestih". Nekoliko nerazumljivo namiguje tudi na biološko stran (slovenskega?) "plemena". Zavzema se za zbiranje nemške literature o "pangermanizmu" in tudi "študij znamenitih narodnih

⁷⁵ Kržišnik-Bukić, 1974, str. 331.

⁷⁶ Rostohar, 1912, str. 251–252.

⁷⁷ Rostohar, 1912, str. 252.

⁷⁸ ZAL, LJU-272, Slovensko akademično ferialno društvo Prosveta Ljubljana. a. e. 1

⁷⁹ ZAL, LJU-272, a. e. 5.

⁸⁰ "-e-": Prvi obrambni arhiv. *Ljubljanski zvon* 30 (1912), str. 624.

gospodarjev" je nujnost, ker tega gradiva Slovenci nimajo zbranega. Na voljo imajo – tako kot drugi narodi – le dela Andréa Chéradama (1871–1948). Citira njegovo delo *La question d'Autriche*.⁸¹ Meni, da celo v univerzitetnih knjižnicah ne najdeš resne literature, kot je npr. *Deutsche Erde*, ki se mnogokrat ukvarja tudi s slovenskimi problemi in objavlja lepe, pregledne in poučne karte in diagrame. V Ljubljani pa sploh ni mogoče dobiti najenostavnejših pripomočkov za študij meje in tudi ne znanih leksikonov občin in specialnih (krajevnih) repertorijev.

Mačkovšek je torej videl potrebo po zbiranju strokovne literature kot podlage za razumevanje in raziskovanje vprašanja "stanja" slovenskega naroda. Obrambno razstavo opredeljuje kot "*kolikor toliko [je] tudi arhiv*." Arhiv oz. "*naše gibanje*" naj bi bil "urejen" po teh načelih:

"*Naše umikanje in napredovanje na meji, notranja kolonizacija, preseljevanje, od kod?, kam? priseljevanje iz neslovenskega ozemlja, od kod?, kam? emigracija, fluktujoča kakor stalna, v šume, na Gornje Štajersko, Westfalsko, v Egipt in Ameriko.*"⁸²

Njegov pristop lahko opredelimo kot kombinacijo zbiranja zlasti tiskanega gradiva in dejavnosti kot take. Razlog zanj išče v "*etičnem naziranjju*", gospodarskem, političnem in zdravstvenem – nedvomno slabem (op. avt.) – stanju slovenskih pokrajin. Ob razstavi so imeli dva sestanka predstavnikov obrambnih organizacij; udeležil se ju je predstavnik mesta Ljubljana. Vsi so "enotno" menili, da je "*obrambni arhiv*" potreben in naj bo ideja tudi uresničena, osrednje društvo *Prosveta* v Ljubljani pa naj prevzame prve priprave.

Glasilu *Slovenec* je ostro napadlo razstavo in njene organizatorje. Da je "*nazadnjaška demagogija*", izrazito strankarska in naperjena proti SLS. Da nima nič opraviti "*z narodno ali znanstveno prireditvijo*". Ne zanika sicer truda narodnoradikalnega dijaštva, vendar dvomi o njenih rezultatih.⁸³ Ostro kritizira razstavo zaradi revnosti gradiva in nezanesljivih podatkov. Strinja se, da je izseljevanje negativno, vendar meni, da je "vzdihovanje" nad tragiko krčenja slovenske zemlje in ljudi "kvarno" in upošteva "*narodno statistikacijo*" tudi neresnično, saj se slovenski narod krepi, izseljevanje pa je samo posledica

liberalne gospodarske politike.⁸⁴ Izseljevanje se lahko omeji samo s pametno kmečko gospodarsko politiko, ki jo je začela Slovenska ljudska stranka (SLS) leta 1908, za predhodna desetletja pa so vsega krivi liberalci. Ugotovite liberalcev, da je slovenski narod "zdrav" ima, po *Slovincu*, zasluge le krščanstvo, da se ljudje niso pomehkužili, postali lahkoživci in preverzneži. Krščanstvo brani Slovence pred negativnimi platmi, ki so na drugi strani ravno "vera" modernega materializma in liberalizma.⁸⁵

Ob tem se je pokazala politična razdeljenost kot posledica zmage SLS leta 1908 na Kranjskem. S širšega stališča dogajanj na slovenski politični sceni je treba vedeti, da je leta 1885 ustanovljena slovenska narodnoobrambna organizacija Družba sv. Cirila in Metoda leta 1907 prišla do roba; spremenila se je njena usmeritev. Pretežno slogaška nadstrankarska organizacija z nekoliko liberalnim nadihom, kot jo označuje Andrej Vovko, se je spremenila v odkrito liberalno organizacijo z jasno primesjo radikalizma.⁸⁶ Nato je prišlo do razcepa. Leta 1910 je Slovenska ljudska stranka ustanovila lastno narodnoobrambno organizacijo Slovenska straža.⁸⁷ Narodnoobrambno delo je potekalo po dveh tirih, čeprav so obstajala mnenja, da je potrebna samo ena organizacija. Prav ob odprtju omenjene razstave se je pokazala nemoč skupnega dela. Liberalnoklerikalna delitev je bila premočna, kot močna pa se je kazala tudi SLS. Očitala je liberalcem, da so razklali Slovence v narodnoobrambnem delu. Narodnoobrambno delo bi se moralo, po njihovem mnenju, vezati na politično najmočnejšo in najveljavnejšo stranko, ne pa na manjšinsko (liberalno), čeprav so načelno zapisali, da bi za tem delom morale stati vse "*stranke naroda*". Menili so, da se bo slovenski narod ohranil in napredoval, če se bo gospodarsko okrepilo kmečko ljudstvo. S tem naj bi bili omejeni izseljevanje v Ameriko, preseljevanje v mesta, iz kraja v kraj, in izkoreninjeni pravi in glavni vzroki potujčevanja, ki imajo svoj izvor v gospodarski šibkosti Slovencev. Potrebno naj bi bilo tudi izboljšanje ljudske kulture.⁸⁸

Evgen Lampe, urednik *Doma in sveta*, je v letu 1912 objavil prispevek o muzeju emigrantov v Švici, v kantonu St. Gallen v Rapperswilu ob züriškem jezeru. V starem gradu si je ogledal muzej poljskih izgnancev in beguncev. Osupnilo ga je

⁸¹ A. Chéradame je bil novinar pri Petit Journalu in se je ukvarjal z geopolitičnimi vprašanji. V letih 1901 in 1906 je izdal delo *L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XXe siècle* in leta 1902 *L'Allemagne, la France et la question d'Autriche*. V obeh primerih pri Edition Plon. Glej: fr.wikipedia.org/wiki/André_Chéradame – 18k (19. 7. 2007).

⁸² Mačkovšek, 1912, str. 186.

⁸³ Liberalni narodni brambovci. *Slovenec* XI/218 (23. 9. 1912).

⁸⁴ Ali se slovenska zemlja krči? *Slovenec* XI/217 (21. 9. 1912).

⁸⁵ Kako bo slovenski narod napredoval? *Slovenec* XI/217 (21. 9. 1912).

⁸⁶ Vovko, 1994, str. 11.

⁸⁷ Vovko, 1994, str. 34.

⁸⁸ Vsem, ki so dobre volje. *Slovenec* XI/220 (25. 9. 1912).

bogastvo gradiva o poljski zgodovini in poljski politični emigraciji v 19. stoletju. Misel o muzeju kot spominu za potomce in njihova težnja k zbiranju zgodovinskega, znanstvenega, leposlovnega in umetniškega gradiva je pritegnila Lampeta. V biblioteki, namenjeni t. i. "polonici", sta bili zbrani zlasti emigrantsko gradivo in gradivo, povezano z vojno za neodvisnost Poljske. Okvirno navaja podatke, da so v zbirki imeli 55.000 knjig, 12.000 rokopisov, 20.000 tiskanih risb, 1000 map, 1200 "glasbenih proizvodov", 800 fotografij in 2200 originalnih risb, vse pa so hranili v omarah in predalnikih. Ustanovljen je bil leta 1875 in obstaja še danes.⁸⁹ Pri Slovencih tistega časa tega, da bi načrtno zbirali gradivo o izseljenstvu, ni bilo. V okviru obrambne razstave leta 1912 so razmišljali bolj o zbiranju operativnega gradiva, zlasti tiskov, za boljšo organiziranost narodnoobrambnega dela in nič več. Šele v obdobju med vojnama so nastali bolj uresničljivi načrti, manj izvedb.⁹⁰ Vtis je, da se je zavedanje o pomenu arhivskega gradiva o demografskem in narodnem delovanju v tistem času dotikalo redkih raziskovalcev in razmišljajočih posameznikov in da so bili Čehi bolj zavzeti, če imamo v mislih njihov interes za evidentiranje migracijske problematike tistega časa (Jan Auerhan, Jan Heirat, A. B. Svojsik, 1912).

Sklep

Povezovanje obstoja slovenskega naroda z ohranjenjem njegove pisne dediščine je potekalo postopoma in je bolj stvar dvajsetega kot stoletja pred tem. Zgodovinopisje in arhivska prizadevanja so se v času množičnega izseljevanja Slovencev bolj usmerjala v starejša kot novejša obdobje. Glede arhivskega gradiva so bili sprva pomembni muzeji in kasneje zgodovinska društva,⁹¹ zanemariti pa ne smemo upravnih arhivov na vseh ravneh, sodnih in cerkvenih arhivov, v katerih je nastajalo tudi arhivsko gradivo s področja migracij. Za obravnavani čas se je bolj zanimala publicistika in njeni rezultati so danes obravnavani kot vir, npr. Šušteršič (1891), Trunk (1912) in Zaverčnik (1925), če omenim samo nekatere. Zaverčnik je menil, da je njegovo delo "zgodovinski spis". Hkrati tudi, da mu arhivi v Washigtonu in v drugih mestih niso bili "na razpolago", zato se je bolj naslonil na literaturo in druge

vire. Med njimi je omenjal le tipe, kot so leksikoni, almanahi in časniki. V predgovoru k tretjemu delu piše, da bi verjetno dobil bolj zanesljive podatke o prvem naseljevanju Slovencev v "zaprašeni arhivih", vendar mu čas in denar nista dovoljevala pritegnitev v raziskavo. Ob njegovih razmišljanjih lahko ponovno potrdimo, da se je Zaverčnik zavedal pomena arhivskega gradiva. Glede literature oz. njenih sklepov je dopuščal možnost, da so resnični, napačni ali vsaj možni, upoštevajoč – po njegovem mnenju – logično razmišljanje o preteklosti, za ustne vire pa je zapisal: "Ustna poročila so taka kot vsa poročila. Nekatera so pomanjkljiva, druga pretirana, tretja pa popolnoma zanesljiva in resnična," in dodal: "Pismena poročila so najzanesljivejša".⁹² Nič presenetljiv ni bil tudi odziv na vabila za sodelovanje med Slovenci v ZDA. Odzivi so bili tako pozitivni pri političnih somišljenikih kot popolnoma odklonilni med političnimi nasprotniki. Ideološka in politična razdeljenost je pogosto vplivala na (ne)uspešnost posameznikov, ki so hoteli priti do gradiva in napisati kompleksno delo o Slovencih v Združenih državah. Na domačih tleh se je nekaj podobnega zgodilo tudi ob Obrambni razstavi oz. arhivu (1912), ko je bil izražen pomen zbiranja vsakršnega gradiva, tudi arhivskega.

Če postavimo arhivistiko v kontekst obravnavanega časa, moramo vedeti, da so jo imeli za pomžno vedo zgodovine.⁹³ Iz razprave je vidno, da so obravnavanje sodobnega časa označevali bolj za stvar "sociologije" kot zgodovine. Mulačka je uporabil tudi statistično gradivo, ki je bilo še del dokumentarnega gradiva na deželni ravni. To je bil tudi čas različnih "anket",⁹⁴ zbiranja podatkov pri posameznikih z metodo ustne pripovedi ali pisnih poročil ipd. Časopisje tistega časa je postalo pomemben informacijski del pri analizah npr. selitvenih procesov, hkrati pa tudi mnogi uradni objavljeni dokumenti (zakoni, javni oglasi, krajevni repertoriji ipd.). Avstrijska država je uvedla predpise, ki so obvezovali imetnike registraturnega gradiva, da ne uničujejo spisov, ki bi imeli v zgodovinskem ali kakšnem drugem pogledu kako vrednost (npr. 1832, 1843, 1897). Pri oblastnih organih je bil močno razvit smisel za zgodovino in tradicijo v 19. stoletju in so pri opravljanju spisov mislili tudi na potomce.⁹⁵ Zasebna narava gradiva

⁸⁹ Evgen Lampe, V muzeju emigrantov. *Dom in svet* XXV (1912), str. 373–377. Glej: <http://www.muzeum-polskie.org/> (19. 7. 2007).

⁹⁰ Drnovšek, 2002.

⁹¹ Smole, 1976.

⁹² Drnovšek, 1993, str. 13.

⁹³ Žontar, 2003.

⁹⁴ Npr. katoliška Cerkev je leta 1912 po župnijah zbirala podatke o izseljevanju v evropskem kontekstu. Sodelovale so tudi slovenske župnije. Glej Kolar, 1990, str. 92–98.

⁹⁵ Žontar, 2003, str. 23.

je bila v Avstriji mišljena za zasebne pravne osebe in deloma sploh za vse nedržavne ustanove. Gimnazijski profesor Franc Komatar je leta 1904 zapisal, da je "/.../ *neobhodno potrebno inventarizirati privatne arhive, da jih ne bodo uničili ali zavrgli*". Mislil je na pregled gradiva na deželni ravni, zlasti za potrebe domačega zgodovinskega raziskovanja. Inventarji pa bi omogočali reden nadzor nad arhivskimi fondi.⁹⁶ Nedvomno drži teza, da so arhivi nujni za razvoj nacionalne zavesti in identitete in predstavljajo del nacionalne kulturne dediščine. Tega pomena so se delno zavedali tudi v obravnavanem času pri dokazovanju stanja Slovencev, tudi glede na do izseljevanje. Bolj se je zavest o pomenu arhivskega gradiva in raziskav izseljenstva kot dela krepitve oz. izgube "slovenstva" okrepila šele v naslednjem obdobju, tj. v prvi Jugoslavije.

Viri

ZAL, LJU-272, Slovensko akademično ferialno društvo Prosveta Ljubljana, mapa 1.

Literatura

Adlešič, Juro: Organizacija slovenskega izseljenstva. *Čas* (1909), zv. 4 in 5, str. 170–189.

Arnez, John. *Slovinci v New Yorku*. New York: Studia slovenica, 1966.

Bajec, Jože: *Slovensko izseljensko časopisje*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1980.

Banović, Branimir: Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanja iz Hrvatske u razdoblju 1867–1914. *Migracijske teme* 3 (1987), št. 3–4, str. 313–323.

Buzek, Josef: Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Österreich. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 10 (1901), I. und II. Teil, str. 441–511, 553–595.

Chmelar, Hans: *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1974.

Drnovšek, Marjan: *Ljubljana – križišče na poti v svet / Ljubljana – the crossroads to the world*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU & Numizmatično društvo Slovenije, 2006.

Drnovšek, Marjan: "Izseljevanje je rakrana na telesu našega naroda". *Historični seminar 4. Zbornik predavanj 2001–2003* (ur. M. Kokole, V. Likar, P.

Weiss). Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 7–33.

Drnovšek, Marjan: Odnos do slovenskega izseljenskega gradiva: nekaj primerov iz 20. stoletja. *Arhivi* 25 (2002), št. 1, str. 215–223.

Drnovšek, Marjan: Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 1999, str. 413–432.

Drnovšek, Marjan (a): *Usodna privlačnost Amerike*. Ljubljana: Založba Nova revija, 1998.

Drnovšek, Marjan (b): Podoba Amerike na ilustracijah Ivana Vavpotiča. *Kronika* 46 (1998), št. 1–2, str. 83–110.

Drnovšek, Marjan: *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914*. Doktorsko delo. Ljubljana: 1993, tipkopis.

Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Ljubljana: Založba Mladika, 1991.

Drnovšek, Marjan: Odmevnost Trunkove knjige "Amerika in Amerikanci" v letih 1912–1913. *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 4, str. 606–609.

Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Kalan, Janez: Sv. Rafael in izseljevanje na tuje. Govor za 21. pobinkoštno nedeljo, naročen od Družbe sv. Rafaela. *Dubovni pastir*, 26/10 (1909), str. 511–520.

Klemenčič, Matjaž: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva družba, 1999.

Klepec, Slavko (ur.): *Zbirka slovenskih citatov in aforizmov*. Ljubljana: Ig. Pl. Kleinmayer & Fed. Bamberg, 1910.

Kržišnik-Bukić, Vera: Mihajlo Rostohar in Napredna misel. *Zgodovinski časopis*, XXVVV/3–4 (1974), str. 321–346.

Kveder-Jelovškova, Zofka: Slovenci na tujem. *Naši zapiski*, V/1 (1907), str. 7–10.

Kolar, Bogdan: Krek in slovenski izseljenci. *Janez Evangelist Krek 1865–1917* (ur. Stanko Janežič, Janez Juhant). Maribor: Slomškova založba, 1998, str. 117–130.

Kolar, Bogdan: Cerkev in izseljenstvo v letih pred prvo svetovno vojno. *Viri*, št. 3 (1990), str. 92–98.

Kveder-Jelovšek, Zofka: Slovenci na tujem. *Naši zapiski* 5 (1907), št. 1, 7–10.

Lloyd, Martin: *The passport. The history of man's most travelled document*. Thrupp, Stroud Gloucestershire: Sutton Publishing, 2003.

Maselj–Podlimbarski, Fran: Slovincem na tujem. *Koledar Šolske Družbe sv. Cirila in Metoda 1907*.

⁹⁶ Žontar, 2003, str. 33.

Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, str. 62–68.

M., M.: Črtica o naših izseljencih. *Čas*, I, (1907), str. 417–422.

Mulaček, Ivan: Naše izseljevanje v številkah. *Čas*, zv. 4 (1913), str. 256–266.

Rostohar, Mihajlo: Naš narodni program. *Napredna misel*, I/6 (1912), str. 245–253.

Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913 (ur. pripravljajni odbor). Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1913.

Smole, Majda: *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana. Arhivsko društvo Slovenije, 1976.

Šegula, F. S.: Za rodno grudo! *Koledar Šolske Družbe Cirila in Metoda* (1914) Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, str. 31–35.

Šuštersič, Franc Saleški: Slovenci v Ameriki. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1891*: Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, str. 15–27.

Šašek, A.: Izseljevalno vprašanje. *Napredna misel*, I/zv. 6 (1912), str. 253–257.

Trunk, Matej Jurij: *Amerika in Amerikanci*. Celovec: samozaložba, 1912.

Vodopivec, Peter: Temno in svetlo ogledalo zgodovine. *Samopodoba Slovencev. Zbornik prispevkov za simpozij ob 75 letnici Slovenskega PEN* (ur. Andrej Blatnik, Veno Taufer, Peter Vodopivec). Ljubljana: Slovenski PEN, 2001, str. 58–63.

Vovko, Andrej: *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

Vovko, Andrej: Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, 1994.

Zavertnik, Jože: *Ameriški Slovenci*. Chicago: Slovenska narodno podporna jednota, 1925.

Žontar, Jože: *Arhivska veda v 20. stoletju*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

dies die Zeit der Massenauswanderung in die USA war, was die Stärke des Volkes zusätzlich schwächen sollte. In der Öffentlichkeit wurden Stimmen laut, die forderten, dass das Volk aufgrund des Germanisierungsdrucks im Norden und der erwähnten Emigration verteidigt bzw. geschützt werden muss. Vor allem die katholische Kirche legte dafür in der Öffentlichkeit ein starkes Engagement an den Tag, zumal sie mithilfe katholischer Intellektueller, der Rafael-Gesellschaft und der katholischen Presse auf die Gefahr der Emigration aufmerksam machte. Sie beanspruchte für sich das moralische Recht hinsichtlich der Haltung zu dieser Frage. Die meisten publizistisch tätigen Intellektuellen jener Zeit gaben aufgrund der nicht beschlossenen Emigrationsgesetze dem Staat die Schuld. Dieses geistige Klima wird im Zusammenhang mit dem mehr oder weniger ausgeprägten Bewusstsein von der Bedeutung der Erhaltung des archivalischen Erbes und der Erforschung der Emigrationsproblematik gesehen. Einen der Höhepunkte bedeutet 1912 die Organisation einer dem nationalen Schutz gewidmeten Ausstellung in Ljubljana, die überraschend aus den Reihen der national-radikalen Schülerschaft im Rahmen des Vereins Prosveta in Ljubljana kam. Die Ausstellung löste wegen der Organisatoren und des politischen Prestiges einen lebhaften politischen und ideologischen Streit zwischen der katholischen und liberaler orientierten Strömung im damaligen Slowenien aus. Der Kriegsausbruch unterbrach diese Diskussion. Erhalten geblieben sind einige Publikationen, die die Emigration und das Leben im neuen Umfeld behandeln. Zu erwähnen sind ein 1891 in Klagenfurt erschienener Artikel von Franc Šuštersič ("Die Slowenen in Amerika"), das 1912 auch in Klagenfurt erschienene Buch "Amerika und die Amerikaner" des Geistlichen Jurij Trunk, einer der Höhepunkte der damaligen Emigrationspublizistik, und nicht zuletzt das im mehr freiheitsliebenden Geist geschriebene Buch "Die amerikanischen Slowenen" von Jože Zavertnik, das 1925 in Chicago erschien. Trunks Buch wird als typisch historisch-ethnologische und soziologisch-anthropologische Abhandlung jener Zeit bezeichnet. Alle drei Bücher bilden heute eine Quelle zur Erforschung der slowenischen Emigration. Es kann festgestellt werden, dass bei einzelnen Intellektuellen jener Zeit, allerdings in sehr bescheidenem Umfang, das Bewusstsein von der Bedeutung der Erhaltung der schriftlichen Quellen als Grundlage für die Affirmation des slowenischen Nationalbewusstseins aufkommt.

Zusammenfassung

"NOTWENDIGKEIT UND DRINGLICHKEIT EINES ARCHIVS" (1912): DIE SORGE UM DIE EXISTENZ DER SLOWENEN UND DIE EMIGRATION

An der Wende zum 20. Jahrhundert erlebten die Slowenen im Rahmen der Habsburgermonarchie ihre nationale Ausformung. Die slowenisch-deutschen Beziehungen verschärfen sich, und die Angst der Slowenen um ihre nationale Existenz vergrößerte sich zunehmend. Diese wurde auch mit der Tatsache in Zusammenhang gebracht, dass